

Васьків Микола Степанович,

професор кафедри журналістики і нових медій Інституту журналістики
Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна,
доктор філологічних наук

ORCID iD 0000-0003-3909-1213

myvaskiv@ukr.net

«ФРАНЦУЗЬКІ ЛИСТИ» ІСМАІЛА ГАСПРИНСЬКОГО ЯК МАНДРІВНІ НАРИСИ

У статті автор, констатуючи поліжанровість «Французьких листів» кримськотатарського просвітника, громадського діяча і письменника Ісмаїла Гаспринського, зосереджується на аналізі генологічних рис мандрівного нарису. Герой «Французьких листів» Молла Аббас є авторським протагоністом і своїми враженнями від західного життя відтворює насамперед досвід самого письменника. Для підтримання читацького інтересу автор белетризує нарисовий матеріал, часто вдається до прийому одивнення. «Французькі листи» є першою книгою мандрівних нарисів, у якій подається погляд тюрка-мусульманина на тогочасну християнсько-атеїстичну Європу, насамперед Францію. Вказується на постійне прагнення порівнювати умови життя «рідного» Сходу і цивілізованого Заходу як потребу виокремити серед «чужого» те, що І. Гаспринський вважає за конче необхідне впровадити на батьківщині. Це, насамперед, розгалужена система освіти і наукових досліджень, потужний промислово-фінансовий розвиток, соціальний захист, змагальна судова система, широка участь жінки в суспільному житті тощо. Натомість раціоналістичному Заходові протиставляється висока мораль ісламу й справедливість взаємин між мусульманами. Молла Аббас (а отже, й І. Гаспринський) доходить висновку про те, що найперспективніший шлях розвитку тюркських народів і людства — синтез здобутків Заходу з базованими на постулатах ісламу етикою і мораллю.

Ключові слова: Ісмаїл Гаспринський, «Французькі листи», поліжанровість, мандрівний нарис, Схід і Захід, тюрки, мусульмани.

Абсолютна більшість великих епічних творів XIX–XXI ст. поєднувала в собі риси кількох жанрових різновидів. Але навіть на їх тлі «Французькі листи» («Листи Молли Аббаса Франсові», 1888) Ісмаїла Гаспринського (1851–1914) вирізняються поліжанровістю, що не могло пройти повз увагу дослідників. «Це і не щоденникові нотатки, і не фантастична повість, і не збірка оповідань мандрівника <...> хочеться дочитати до кінця публіцистику цієї освіченої людини» [1]¹. Правильніше було би писати ці речення без частки «не», бо «Французькі листи» — це і щоденникові нотатки, і частково фантастична повість, і мандрівні оповідки, і публіцистичні роздуми, й утопія... а ще — кілька інших жанрів і різновидів.

Вже назва твору вказує на те, що перед нами епістолярний роман (чи, швидше, повість), що

підтверджується в тексті, який постає як послідовна низка листів Молли Аббаса Франсові, бая з Ташкента, нібито до редакції газети «Терджиман», видавцем якої й був І. Гаспринський. Власне, кримськотатарський просвітник — це прототип героя власного твору. Очевидно, Г. Богданович вважає елементами фантастичної повісті перебування Молли Аббаса у вигаданій невеличкій країні арабів, яка нібито протягом століть протривала серед гір Сьєрра-Невади до моменту оповіді, тобто до 1880-х років. Що ж, можна і так трактувати цю частину «Французьких листів», але значно більше підстав захищувати її до утопічного роману. А ще це авантюрно-пригодницький роман, твір про кохання, просвітницький роман, інтелектуально-філософський твір тощо. Та нас він передусім цікавить як мандрівні нариси, хоча розгля-

¹ Аналізовані тексти «Французьких листів» і передмови до них Г. Богдановича бралися з інтернет-мережі, тому сторінки тут і далі не зазначаються. Цитуючи «Французькі листи», будемо, як і у тексті твору, подавати лише дати публікації листів. При цитуванні перекладеного українською мовою уривку з твору сторінки зазначатимуться.

дати «Французькі листи» винятково в такому жанровому ракурсі, без урахування інших їх жанрових особливостей, буде неможливо.

Твір І. Гаспринського — фікційний, попри те в його основу значною мірою лягли власні реальні спостереження і враження автора від перебування у країнах Європи, насамперед у Франції. У XIX ст. мандрівні нариси, продовжуючи традиції попередніх періодів, часто були простою фіксацією побаченого, почутого, яке зосереджувалося на екзотичності чужих країв, інколи рясно здобреної вигадкою, фантастично-казковими здогадами тощо. Саме такий аргумент — побачити чуже, а тому цікаве — наводить і головний герой «Французьких листів»: «... средства имеются — отчего не посмотреть Божий мир? <...> 3) в Европе есть много такого, чего нет в наших краях, надо все это видеть, ибо все это видеть и знать есть достоинство человека» (1 февраля 1887. — № 5).

Але вже в цьому листі автор зазначає, що метою подорожі, крім іншого, було й бажання порівняти і чогось навчитися («Путешествовать, наблюдать, узнавать — это значит брать уроки в мировой, живой аудитории»), а також прагнення відвідати святі мусульманські місця в Європі. Порівняння, аналіз власних вражень, почутого, отриманої з різномірної літератури, насамперед довідникової, інформації — найхарактерніші риси класичних якісних мандрівних нарисів. Як і прагнення знайти в «чужому» щось корисне для батьківщини або з приємністю відзначити переваги «свого» над «чужим» [2, 1–9; 3, 234–239]. Погляд мусульманина на християнську Європу, порівняння її з ісламським Сходом, насамперед тюркськими теренами у складі Російської імперії, — ось основна специфіка, екзотичність «Французьких листів» як мандрівних нарисів («своєрідний оповідь-роздум східної людини, яка відвідала цілком незвичний для її сприйняття світ Західної Європи <...> Саме менталітет мусульманина є критерієм сприйняття довкілля, мірилом оцінки, визначає спосіб опису дійсності» [1]), бо решта були або поглядом європейців на інших європейців, або європейців на мешканців інших частин світу, зокрема й Азії.

Первісне бажання віддати належне мусульманським святиням залишається для Молли Аббаса довгий час нереалізованим. Хоча на початку твору, з незрозумілих причин (можливо, задум від номеру до номеру «Терджимана» змінювався), оповідач стверджує, що нібито їх відвідав. «<...> бродя по Венгрии, я поклонился праху давно забытого мученика и святого “Гуль Бабы”; а на французской земле приветствовал священный прах “сорока святых”, павших ге-

ройской смертью <...>» (25 января 1887. — № 4). Та потім з'ясовується, що сліди і «Гуль Баби», і «сорока святих» давно затерлися в Угорщині та Франції, тому шукати їх — марна справа: «<...> мы приступили к справкам о местонахождении святого “Гуль Бабы”, но никто не мог дать нам каких либо указаний» (8 марта 1887. — № 9); «На поле цієї знаменитої битви я шукав гробницю “сорока мучеників”, але минуло дуже багато часу, тож я не зміг знайти жодних слідів» (7 грудня 1887 — № 37) [5, 52]. І лише в Іспанії релігійне паломництво в Європу реалізується.

Щоправда, ідеться не лише про релігійні пам'ятки. Так, Гаспринський устами Молли Аббаса детально, на два абзаци, описує «велику мечеть в Кордові». Ще ґрунтовніше він описує палац Альгамбру в Гренаді, але це швидше вже світська архітектурна пам'ятка, хоч і палац халіфів, тобто світських і духовних правителів у одній особі, й автор постійно акцентує увагу на тому, що йдеться про «диво мусульманського зодчества» [5, 55–56]. І це все з того, що можна назвати ісламськими святинями чи просто пам'ятками, про які згадає і які описує оповідач «Французьких листів».

Зрештою, те саме можна сказати про витвори європейського архітектурно-будівельного мистецтва. Наприклад, на початку твору згадується, із застосуванням прийому одивнення, Одеський оперний театр, але про нього як про споруду ми майже нічого не дізнаємося: «С театром я познакомился еще в Москве. Это дом разных зрелищ, где говорят то, что было, и то, чего не было, и выставляют напоказ то, что следует показывать — ибо все на свете Божья благодать, — но только не публично и не всем... Френги думают иначе» (25 января 1887. — № 4). Так само нічого ми не дізнаємося і про зовнішній чи внутрішній вигляд віденського Королівського готелю («... Королевский Караван-Сарай, или отель ...» (28 февраля 1887. — № 8)) чи паризького Пале-Рояля. Оповідача, або автора, значно більше цікавить те, які побутові зручності й вигоди, за яку ціну надають готелі та обіг величезної кількості коштовностей у паризькому палаці.

Значно більше письменника цікавило порівняння матеріального добробуту, культури, освіти, взаємин між чоловіками й жінками на нововідкритому Заході й добре знаному Сході. А також висвітлення фактів впливу східної, мусульманської культури на європейську, результати якого сприймаються як переваги західної цивілізації над світом Сходу. Ці дві провідні тези «Французьких листів» як мандрівних нарисів були тісно пов'язані з політичною, про-

світницькою, гендерною і культурною програмами І. Гаспринського щодо перетворень буття тюркських народів, зокрема кримськотатарського. А отже, риси мандрівного нарису твору тісно переплітаються з рисами інших жанрів і різновидів у ньому, насамперед — із рисами просвітницького й інтелектуально-філософського роману та публіцистичною аналітикою.

Ще одне, що варто мати на увазі при читанні «Французьких листів», — авторові потрібно було постійно озиратися на цензуру, особливо якщо врахувати те, що «листи» виходили в газеті «Терджиман», яку дуже неохоче дозволила до друку царська адміністрація. Тому потрібно зважати на приховані натяки, намагатися читати поміж рядками. Ісмаїл Гаспринський не міг, наприклад, відверто писати про відсталість російських («русских») теренів порівняно з іншими країнами, тому він завуальовано передає це нібито через захоплення ташкентського мешканця Молли Аббаса Франсові незвичністю російських просторів, а заодно — зразковою облаштованістю земель у «френгів», тобто європейців. *«После степей и песков Туркестана я был сильно поражен богатыми лесами и лугами России, но, признаюсь, переехав в немецкую Европу, я был поражен не менее! Тут и люди, и постройки, и селения, и поля, и пашни выглядят иначе, чем в России <...> Кругом поля и нивы, отлично обработанные; дикого кустарника, камня, песку нигде не видно. Каждый клочок земли, каждый бугор и холмик тщательно засеяны, вычищены, огорожены живыми изгородями так, что вся страна как бы разбита на громадные шахматные доски для игры гигантов и богатырей. Кругом все селения и люди, люди и селения, обстроенные чистенькими, правильно расположенными красивыми домами... Вот и лес. Но это не дикий лес. Он походит на хорошо присмотренный сад. Каждое дерево очищено от лишних прутьев и ростков; хворост, тщательно связанный пучками, лежит тут же. Видно, что люди ухаживают здесь за каждым деревом и извлекают пользу с каждого верхка земли, с каждого отростка растения, высоко ценя и охраняя дар Божий. Хвала им»* (20 февраля 1887. — № 7). Як саме в Росії (але ж «не так»), читач повинен був здогадатися особисто або ж — що імовірніше — добре знав і міг відчуті різницю європейської облаштованості на російському тлі.

Не міг І. Гаспринський у творі відверто писати також про прагнення тих чи тих народів до незалежності. Натомість він наводить якісь мовби дивні чутки про поляків. *«Говорят, что поляки — народ очень беспокойный и не перестают думать о восстановлении своего госу-*

дарства. Аллах знает, что должно быть и чего не должно быть! Люди могут только думать и желать» (20 февраля 1887. — № 7). Той, хто вмів читати, розумів підтекст цієї фрази і легко міг її екстраполювати на інші підневільні народи Російської імперії. Тим паче, що більше нічого про поляків, крім того, що їх багато «в Галиции» і що *«Польского населения тут очень много, и оно отличается от немцев одеждой и языком»* (20 февраля 1887. — № 7), оповідач не повідомляє. Отже, фраза про «восстановление государства» зовсім не випадкова.

Що мандри часто мають «політичне» приховане підґрунтя, Молла Аббас ілюструє на прикладі свого широко знаного попередника Армінія (Германа) Вамбері, який, щоправда, мандрував із Європи в Центральну Азію, Персію й Туреччину і з яким І. Гаспринський зустрічався особисто в Будапешті. *«Г[осподин] Вамбери интересовался древней родиною своего племени и хотел на месте сделать изыскание о степени близости и разницы венгерского языка с татарскими <...> он, посещая Среднеазиатские страны, помимо ученой цели, имел также политическую <...> Зависть и боязнь за Индию тревожила англичан, и они весьма подозрительно и недоброжелательно относились к движению вперед русских войск. Говорят, что г[осподин] Вамбери был послан английским правительством, чтобы ознакомиться с туранскими странами»* (24 марта 1887. — № 11).

Автор «Французьких листів» відрізнявся від Вамбері тим, що його не відправляв хтось сторонній з метою шпигувати чи пропагувати на Заході, а поїхав до «Френкистану» з власних спонук, про які теж опосередковано йдеться у творі. Як уже зазначалося, оповідач зосереджується на порівнянні рідних туркестанських теренів, облаштування життя тюрків на цих землях із європейськими, що зводиться переважно до фіксації переваг західного штибу буття над східним. Крім наведеної фрази про доглянутість полів, лук, ріллі, лісу в Європі, таких висловлювань у «Французьких листах» чимало. Ось окремі з них. *«<...> путешествие по френгским землям совершенно безопасно и удобно: ни разбойников, ни безводных пустынь тут нет. Здесь женщины и девушки совершают далекие переезды и никто их не смеет обидеть. Таковы порядки во всех френгских землях»* (1 февраля 1887. — № 5); *«Надо удивляться только результатам человеческого старания и знания! Вот яблоня, которая родит плоды величиною в арбуз среднего размера; вот громадная откормленная корова, которая дает два ведра молока в день! И эта яблоня, и эта корова путем ухода и знаний выращены из про-*

стой кислицы и обыкновенной, мало молочной коровы!» (20 февраля 1887. — № 7); «Чистота и порядок венских улиц, правда, довольно узких и кривых, производят самое лучшее впечатление, а целые горы красивых и капитальных построек, нависших над улицами, невольно возбуждали мою зависть, когда я вспоминал мизерные лачужки родного Ташкента» (28 февраля 1887. — № 8); «<...> столь хорошее помещение в отеле <...> стоило в сутки всего три рубля. Как френги умудряются соединять столько богатства и удобства с дешевизной — положительно не понимаю!» (28 февраля 1887. — № 8); «<...> я исходил порядочно улиц и базаров, удивляясь баснословному богатству и роскоши торговли и жизни» (28 февраля 1887. — № 8); «Железные дороги почти повсеместны, конки и омнибусы во все стороны, а обыкновенных извозчиков до ста тысяч, т. е. столько, сколько жителей в моем Ташкенте. Когда мы прибыли в наменную деревню, я был удивлен: какая же это деревня, думаю, целый город! Великолепные лавки, кофейни, шоссированные улицы, красивые дома и несколько тысяч постоянных жителей» (28 июля 1887. — № 22).

Захоплення викликає також демократичність французького і «справедливість» суду присяжних. «Комната суда была столь обширна, что в ней могли уместиться четыре или пять туркестанских саклей с двориками. Вся обстановка напоминала приемную великого хана. Меня должны были судить присяжные. Это судьи, избираемые из среды общества. Это лучшая форма суда, да и вообще лучшая выдумка френгов. Присяжные судят независимо от различных формальностей, руководствуясь лишь разумом и совестью» (1 октября 1887. — № 29). Оскільки такий суд діяв і в Російській імперії, то його пафосне зображення протиставлялося вирішенню судових справ у Туркестані кадіями одноосібно на основі шаріату.

Більше того, навіть в'язниця у Франції викликає захоплення у Молли Аббаса. Її він протиставляє китайській тюрмі, але можна припускати, що маються на увазі також в'язниці й тюркські, і російські. «<...> меня подвезли к громадному, как казарма, и красивому, как ханский дворец, дому и заперли в одну из его комнат с маленьким окном с решеткой и толстой тяжелой дверью. Я был в тюрьме <...>» (6 сентября 1887. — № 26). «Французская тюрьма не то что китайская. Здесь содержат обвиняемых и обвиненных весьма прилично. Помещения чистые, пища хорошая, обращение вежливое, хотя и строгое. Если бы человек не дорожил честью и свободой, французские тюрьмы могли бы считаться лучшими-караван-сараями

и убежищами, где кормят, чистят и прислуживают совершенно даром! <...> Оказалось, что французские тюрьмы служат также школой <...> Поистине удивительный народ — френги. Они из камня хотят выжать воду! Воришку они не казнят, не мучают, но сытно кормят, учат и выпускают из тюрьмы исправившимся человеком и знающим мастером» (14 сентября 1887. — № 27).

«Чуже» не лише викликає здивування і захоплення з боку оповідача, який у художній, опосередкованій формі викладає спогади, враження, думки автора: Молла Аббас значною мірою повторює шлях Гаспринського через Європу до Парижа, його навчання у столиці Франції, спілкування з французами й іншими європейцями. Оповідач закликає «земляків»-туркестанців та й усі інші народи переймати позитивний досвід «френгів». «Народы, стоящие позади Европы, должны учиться у европейцев и воспользоваться их опытом и ошибками, чтобы прогрессировать в лучшем направлении и создавать лучшие формы жизни и людских отношений, чем те, кои мы видим здесь» (13 ноября 1887. — № 34). Переймати досвід тим паче потрібно, що багато «теперішніх» переваг Європи є насправді запозиченням якраз зі Сходу, від мусульман.

«Мощение и освещение улиц, устройство фонтанов и водопроводов, цветников и садов заимствовано нами от мусульман, господствовавших в прежнее время в Испании. У мастеров и мудеррисов Кордовы, Севильи и Гренады мы выучились много чему <...> цивилизация мусульман Испании много содействовала преуспеванию западной Европы. Брать добрые примеры и хорошие образцы хоть от чужого народа — дело разума и достоинства» (9 июня 1887. — № 17). «Всеобщее и даровое обучение — это одно из оснований ислама, установленное Кораном, хадисами и практикой древнемусульманской жизни. Это положение всецело усвоено французами» (30 июня 1887. — № 19).

Проблема в тому, що на Сході дуже часто вже втрачено те, що добре прижилося в Європі. «<...> нищенство, попрошайничество строго запрещено шариадом; но на Востоке базары и передние мечетей всегда полны самыми разнообразными нищими. Во Франции же нищих совсем не видно, точно какой строгий халиф буквально исполнил здесь постановление шариада!» (30 июня 1887. — № 19). Але тюркська матеріальна і культурна відсталість жодним чином не пов'язана з релігією, з ісламом. Навпаки, це морально-етична відсталість Європи полягає в тому, що вона не керується релігійними настановами, з точки зору Молли Аббаса (і, мабуть, автора твору) — мусульманськими.

Європейські переваги, на думку оповідача, перебрати не так і важко. Але є в Європі й суттєві недоліки, яких позбутися буде нелегко. «В Европе жизнь открытая, общая, бурная. Хочешь — не хочешь, а соприкасаешься с ней. Имеешь много удовольствий, развлечений, но зато очень легко попасть и в беду» (25 октября 1887. — № 32). «<...> внешняя, показная сторона европейской жизни блестяща, восхитительна, но не все то золото, что блестит <...> степень достоинства цивилизации имеет одно мерило — это сумма довольства и счастья, обеспечиваемых ею для людей. Как позднейшая, цивилизация Европы много выше римской и греческой, но, увы, она столь же далека от своих истинных задач, как и ее старшие сестры <...> Великие успехи в сфере знаний, чудовищное развитие промышленности, о коих не мог мечтать ни один древний, дали возможность Европе казаться совершенно новой и отличной от других стран и времен, но тем хуже для нее, что при этом, соответственно, не возросло людское счастье, и людские слезы теперь так же горько льются, как в древности <...> И в древности, и теперь человек стремится лишь к личному благу, побуждаемый своей животной природой. Как в древности, так [и] теперь человек движим лишь “пользой”. Деятельность, цели и нравственность прикреплены к “пользе” и вертятся вокруг нее... Но не все полезное справедливо. Поэтому цивилизация Европы если не породила, то широко развила различные секты протестантов, именуемых здесь социалистами, анархистами, которые готовы ввергнуть человечество в еще большие несчастья; это слепцы, желающие найти дорогу для заблудившихся зрячих <...> здесь в каждой стране ежегодно тратят миллионы на обучение людей — с “пользой” применяют свои силы и способности; каждый европеец вооружается всеми средствами науки и индустрии, чтобы урвать себе побольше “пользы”, но, увы, совершенно упущено из виду приучать их быть “справедливыми” и давать им силы оставаться всегда и везде таковыми. Образование господствует над воспитанием; ум — над сердцем; эгоизм — над справедливостью. Ни богатства, ни промышленный прогресс [не] дадут счастья людям, а справедливость и науки, укрепляющие ее <...> человек Европы недалеко ушел от людей древности и человека других частей света» (13 ноября 1887. — № 34). Це міркування автора, оповідача і мешканця утопічно довершеної арабської країни в горах Сьєрра-Невади Джеяла Маґрибі.

Натомість справедливість панує на «відсталому» Сході, бо приписів ісламу там непоруш-

но дотримуються всі. «<...> мусульмане строго и неуклонно следуют повелениям своего закона, и многие пороки, пустившие глубокие корни в европейских странах, не ведомы на Востоке» (30 июня 1887. — № 19). Отже, синтез західного промислово-фінансового і побутового прогресу зі східною високою мораллю і справедливими взаєминами між людьми — ідеал оповідача «Французьких листів», який є протагоністом автора. «Исповедуй френги ислам, они были бы лучшими мусульманами» (14 сентября 1887. — № 27). «Народы, стоящие позади Европы, должны учиться у европейцев и воспользоваться их опытом и ошибками, чтобы прогрессировать в лучшем направлении и создавать лучшие формы жизни и людских отношений, чем те, кои мы видим здесь» (13 ноября 1887. — № 34).

Але ми вже надто занурилися в інші жанрові дискурси «Французьких листів». Час повернутися знову до дискурсу мандрівного нарису. Спостереження автора й оповідача значною мірою заперечують звинувачення в пануванні суцільної «користі» й відсутності «справедливості» на Заході. Наприклад, через яскраві вияви благодійності, які не були винятковими, а широко розповсюдженими. «Не имеющих занятий и избегающих труда берут в тюрьмы и заставляют работать, а действительно несчастных людей, не способных к труду, призывают в богадельнях, не допуская унижаться и страдать на базарах и перекрестках. На этот случай установилась самая широкая благотворительность, и на доброе, общественное дело французы охотно жертвуют всегда» (30 июня 1887. — № 19). «У френгов многие дамы и девушки, жажда добрых дел и помощи страдающим, добровольно отказываются от удовольствий жизни и посвящают свои силы, труды и знания в пользу бедствующих. Они обучают детей, смотрят за больными, а во время войны помогают и спасают раненых, как своих, так и вражбых. Это служение добру и человечеству» (25 октября 1887. — № 32).

«Французькі листи» Ісмаїла Гаспринського в художній формі викладали суспільно-політичну, просвітницьку, культурологічну програму автора. Це стосується і жанрових особливостей мандрівного нарису через порівняння величезного матеріально-технічного, суспільного, соціального й культурного прогресу Заходу за останні століття та застою і занепаду цих сфер життя на тюркському (і не лише Сході). Відчитувати в тексті «Французьких листів» програмні положення Гаспринського дуже цікаво і повчально. Проте нас цей твір насамперед цікавить як чи не один із перших художніх текстів у світовій літературі, який відтворює не

західний орієнталізм, який став загальним місцем у літературі, а «східний» погляд на Європу.

Можна би заперечити, що був значно раніше «погляд» Узбека на європейське буття, на французьке, зокрема у «Перських листах» Ш. Монтеск'є. До них, зрештою відсилає і назва твору І. Гаспринського, приховано навіть стачуючи їх опозицією. Але ж «погляд» Узбека — це не більше ніж орієнталістська стилізація французького письменника, який дуже туманно уявляє буття і світогляд східної людини. Елементи стилізації є і в «Французьких листах». Так, порожні кишені після крадіжки головний герой характеризує нібито східною метафорою: «<...> в кармане моем бушует песчаный буря Кзыл-Кумских степей!» (30 мая 1887. — № 15). Цілом у дусі «східної» стилізації з боку європейських літераторів Ісмаїл Гаспринський устами Молли Аббаса описує красу парижанки Маргарити. Пояснюється це тим, що кримськотатарський письменник не був неофітом щодо Європи, зокрема Франції. Проживши кілька років у Парижі, помандрувавши різними європейськими країнами, він частково став людиною теж і європейської культури, перефразовуючи сучасність — «європейского мира».

Проте переважно «Французькі листи» як мандрівний нарис — це насамперед неупереджений погляд східної людини на західний світ, із виокремленням переваг і здобутків європейської спільноти, цивілізації, суцільного занепаду тюркського світу. Однак в основі цього неупередженого погляду лежить непорушний фундамент мусульманського віровчення, беззаперечна віра в його догмати, у безсумнівну перевагу цих догматів над іншими віровченнями, не кажучи вже про європейський атеїзм-практицизм, атеїзм-цинізм. Саме в цьому вбачається суттєва духовна перевага Сходу над Заходом. Іслам, на переконання автора і його протагоніста, отже, є також фундаментом, основою майбутнього ідеального тюркського суспільства, для чого він повинен синтезуватися

із західною системою освіти, культивуванням науки і впровадженням її здобутків у виробництво, діяльність державних установ, юриспруденцію, медицину й освіту.

Новаторський характер «Французьких листів», пригодницько-авантюрний характер твору, беззаперечно, привертати і будуть привертати увагу не лише кримськотатарських читачів та аудиторію інших тюркських народів. Твір І. Гаспринського також викликати інтерес із боку європейської читацької публіки, бо ж завжди цікаво: а як же мене (нас) бачить Інший? у цьому разі — суттєво інший, хоча глобалізація натепер поставила під сумнів переконання, що Захід є Заходом, а Схід залишиться Сходом, значно стерши межі між ними. Цікавими будуть «Французькі листи» і для українського читача, якщо повністю зреалізується проект перекладу цього твору, як і багатьох інших творів кримськотатарської літератури, українською мовою (зараз є лише невеликий фрагмент такого перекладу). Цікавими тому, що це відкриття для себе одного зі значних здобутків літератури народу, з яким століттями живемо поруч. Цікавими від здивування, що проза кримських татар на другу половину XIX ст. досягла значного рівня розвитку. Цікавими, бо роблять доступними для нас відкриття, які зробив для себе автор та його Молла Аббас і які не втратили актуальності й досі. Цікавими ще й тому, що мандрівний нарис, та ще й про закордоння, як і роман, притаманний майже абсолютно для всіх імперських літератур, аж ніяк не колоніальних [3, 236]. І в цьому «Французькі листи» І. Гаспринського — унікальне явище як для кримськотатарської літератури, так і для інших колоніальних літератур XIX ст., зокрема й української. Якщо ж уважати кримськотатарську літературу невід'ємним складником літератури української нації, то твір Гаспринського можна назвати першою книгою мандрівних нарисів у нашій національній літературі.

ДЖЕРЕЛА

1. Богданович Г. Предисловие / Г.Ю. Богданович // Гаспринский И. Французские письма. — Режим доступу : <https://anaurt.com/qrt/content/ismail-gasprinskiy-francuzskie-pisma>
2. Васьків Н. Национальные окраины РСФСР в украинском путевом очерке 1920–30-х годов: От Москвы до самых до окраин / Николай Васьків. — Saarbrücken : Palmarium Academic Publishing, 2014. — 118 с.
3. Васьків М. Мандрівний нарис як жанр. Періоди його розквіту в українській літературі / Микола Васьків // у пошуках істини : зб. на пошану професора Володимира Антофійчука. — Чернівці — Дрогобич : Посвіт, 2015. — С. 234–250.
4. Гаспринский И. Французские письма [Електронний ресурс] / Исмаил Гаспринский. — Режим доступу : <https://anaurt.com/qrt/content/ismail-gasprinskiy-francuzskie-pisma>

5. Гаспринський І. Французькі листи : уривок з роману / Ісмаїл Гаспринський // і народився день : кримськотатарська проза українською. — К. : Кримський дім; Майстер Книг, 2018. — С. 49–61.

REFERENCES

1. Bogdanovich, G. Predislovie. *Gasprinskii I. Fratsuzskie pisma* (in Russian). <https://anaurt.com/qrt/content/ismail-gasprinskiy-francuzskie-pisma>
2. Vaskiv, N. (2014). Natsionalnyie okrainy RSFSR v ukrainskom putievom ocherke 1920 — 30-kh godov: Ot Moskvy do samykh do okrain. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing, 118 p. (in Russian).
3. Vaskiv, M. (2015). Mandrivnyi narys yak zhanr. Periody yoho rozkvitu v ukrainskii literature. U poshukakh istyny: zbirnyk na poshanu profesora Volodymyra Antofichuka. Chernivtsi–Drohobych: Posvit, pp. 234–250 (in Ukrainian).
4. Gasprinskii, I. Fratsuzskie pisma (in Russian). <https://anaurt.com/qrt/content/ismail-gasprinskiy-francuzskie-pisma>
5. Haspynskiy, I. (2018). Fratsuzki lysty: uryvok iz romanu. *I narodysia den': krymskotatarska proza ukrainskoiiu*. Kyiv: Krymskyi dim; Maister Knyh, pp. 49–61 (in Ukrainian).

Mykola Vaskiv,

Doctor of Philology, Professor, Department of Journalism and New Media
Institute of Journalism, Borys Grinchenko Kyiv University
Kyiv, Ukraine

ORCID iD 0000-0003-3909-1213

myvaskiv@ukr.net

“FRENCH LETTERS” BY ISMAIL GASPRYNSKIY AS TRAVEL SKETCHES

The author of the article, considering poly-genre basis of the “French Letters” by Crimean Tatar educator, public figure and writer Ismail Gasprynskiy, is focused on the analysis of genologic features of travel sketches in a text. A hero of the “French Letters”, Molla Abbas, is a protagonist of the author and represents the author’s own experience in his impressions from western life. In order to keep the reader’s interest at a high level, the author uses the principles of belle-lettres in descriptive material, and often uses such artistic technique as defamiliarization. The “French Letters” is a first book of travel sketches, in which the Turk Muslim’s view to a Christian-atheist Europe, especially France, is presented. A constant desire to compare the living conditions of the “native” East and civilized West as a need to separate among “alien” those things, which I. Gasprynskiy considers as absolutely necessary ones to introduce in motherland, is pointed out. First of all, it is an extensive system of education and researches, powerful industrial and financial development, social protection, competitive judicial system, wide participation of women in public life etc. In turn, the rationalistic West is opposed to the high moral values of Islam and the justice of the relationship between Muslims. Molla Abbas (and therefore I. Gasprynskiy) comes to the conclusion that the most promising way of development of Turk peoples and whole mankind is a synthesis of achievements of the West based on ethical and moral postulates of Islam.

Key words: Ismail Gasprynskiy, “French Letters”, poly-genre, travel writing, East and West, Turks, Muslims.